

УДК 94(477)"1920"-058.237

СЛИПУЩЕНКО С. М.

м. Миколаїв

ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

У представленій статті на основі широкої історіографічної та джерельної бази аналізуються ключові аспекти репресивної політики радянської влади проти інженерно-технічної інтелігенції Півдня України в другій половині 1920-х років.

Ключові слова: радянська влада, репресії, інтелігенція, більшовизм.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку Української держави ставить перед науковцями, дослідниками, широкою громадськістю завдання назвати поіменно всіх жертв більшовицької тоталітарної системи, не тільки для увінчання пам'яті кожної безвинно загиблої людини, а й для унеможливлення диктату влади над незахищеним населенням в подальшому.

Революційні події 1917 року, громадянська війна з подальшою перемогою більшовиків яка ознаменувала прихід до влади радикальної лівої сили, що на словах сповідувала марксистські принципи розбудови суспільства, кардинальним образом вплинули на долю інженерно-технічної інтелігенції. Враховуючи промисловий потенціал Півдня України, зокрема суднобудівної галузі, значна роль в його соціально-економічному розвитку належала саме інженерно-технічним працівникам, які стали жертвами лєнінсько-сталінських переслідувань. Все це актуалізує розгляд питання репресій проти інженерно-технічної інтелігенції краю в період становлення тоталітарної системи 1920-х років.

Окреслена проблема привертає значну увагу вітчизняних дослідників. Серед багатьох слід виділити фундаментальну працю провідних українських істориків В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького [1]. Історичній долі та соціальному портрету української інтелігенції 1920–1930-х років присвятив свою роботу Г. Касьянов [2]. Регіональним аспектам тематики тоталітарних репресій присвячена монографія миколаївського вченого М. Шитюка [3]. Втім, незважаючи на чисельні публікації, все ще існує цілий комплекс малодосліджених питань пов'язаних з

практичною реалізацією соціально-політичної політики більшовизму стосовно певних верств населення, вивчення регіональних аспектів проблематики.

Виклад основного матеріалу. Відбудова промисловості в 1920-х роках вимагала істотного ускладнення управлінських рішень. Нова влада розуміла необхідність залучення фахових спеціалістів до відновлення та подальшої експлуатації такого складного комплексу економіки яким є велика промисловість. Слід зазначити, що до середини 1920-х років більшість дореволюційної науково-технічної інтелігенції, керуючись хто професійним, хто матеріальними інтересами, співробітничали з радянською владою у реалізації планів будівництва так званого соціалізму. Їх високий професіоналізм допоміг протягом короткого часу подолати катастрофічну розруху. Проте з другої половини 1920-х років внутрішньополітична обстановка в країні змінилася. З одного боку, владі потрібно було знайти винних у низці провалів власних утопічних планів, з іншого – ставилося завдання заручитися в подальших діях політичною підтримкою інтелігенції і насамперед її верхівки. Вимагаючи від кваліфікованих спеціалістів сумлінної професійної праці, партія відмовляла їм у політичній довірі. В газетах і публіцистиці непоодинокими були звинувачення інтелігенції у двоїстості, безхребетності, непорозумінні епохи, шкідництві та іншому. Саме в другій половині 1920-х років почали набувати «популярності» традиційні для періоду Великого терору звинувачення в «шкідницькій діяльності».

Поняття «шкідництво» проникло в усі сфери життя. Шкідником могли затаврувати

будь-кого – інженера, вчителя, агронома та інших. Як зазначає дослідник Г. Касьянов, інтелігенцію перетворили на «внутрішнього» ворога, боротися з яким можна будь-якими засобами [4]. Так, у жовтні 1928 року ОДПУ Одеської області завершило слідство «про шкідництво» у Головній Чорноморській конторі Радторгфлоту. За справою було репресовано десятеро морських спеціалістів, консультанта у морських справах 78-річного Я. Лефтера, головного інженера Чорноморської контори Є. Піскорського, а також ще вісьмох спеціалістів звинуватили в участі у контрреволюційній організації, яка нібито існувала в Одесі на базі колишнього РОПІТу, а також у саботажі й шкідництві (затягуванні ремонту пароплавів, випуску суден у рейси без попереднього ремонту тощо) [5].

Ті роки на Одещині стали «врожайними» і щодо «шпигуноманії». Поширилися арешти за румунське, польське та інше «шпигунство». Немає підстав заперечувати існування на промислових підприємствах регіону агентів західних розвідок, але арешт сотень шпигунів за неповні два роки спонукає замислитися над їхньою обґрунтованістю. За 1927 рік чекісти рапортували про «викриття» 10 румунських шпигунів, 7 польських, по одному німецькому та італійському. У червні заарештовано як «англійських шпигунів» 12 робітників Індо-Європейського телеграфу [6].

Ключовою подією для ескалації репресій проти інженерно-технічної інтелігенції стала «Шахтинська справа» 1928 року. За якою пройшло близько 1000 чоловік. Засуджено було 53 спеціалісти. З них 37 чоловік мали вищу освіту, 12 – середню спеціальну, лише 4 – нижчу. За соціальним походженням троє належали до шахтовласників, всі ж інші – до інтелігенції [7].

Хоча й формально «Шахтинський процес» спершу позиціонувався владою лише як «боротьба зі шкідництвом у вугільній промисловості», на ділі він спрямовувався на деморалізацію та залякування технічної інтелігенції в цілому. Інженери, які залишилися на виробництві, перебували в атмосфері підозри і недовір'я. Почався масовий перехід спеціалістів з виробництва до управлінського апарату. Люди з вищою технічною освітою влаштувалися дрібними службовцями, конторниками тощо.

Як йдеться з тексту спецповідомлення ОДПУ до Одеського окружного комітету КП(б)У: «Починаючи з моменту розкриття Шахтинської справи відчувалось не тільки наростання активних антирадянських настроїв, посилення діяльності троцькістів та правих ухильників серед співчуваючий ним інтелігенції, а їх практична реалізація в деяких галузях промислового виробництва». Згідно пропозиції чекістів, у політичному відношенні інтелігенцію поділено на три групи: перша – ті хто повністю підтримує радянську та соціалістичне будівництво, на думку таких є більшість. Друга категорія – інтелігенція, що знаходиться в стані нестійкої політичної рівноваги та коливань. Її представники хоч і працюють лояльно, але в настроях своїх все ще не переходять на сторону радянської влади, становлячи потенційну небезпеку. Третя група – відверто ворожа до радянських перетворень, вважає що наявна продовольча криза є результатом індустріалізації країни, а «комуністична партія з цим процесом не зможе впоратися, оскільки на її чолі знаходяться не інтелігенти» [8].

Відповідно представники другої та третьої груп попали під пильний нагляд правоохоронних органів. Посилилась секретно-агентурна робота на підприємствах та у вищих навчальних закладах Одеси. Саме «завдяки» агентурним свідченням у 1929 році за «антирадянські висловлювання», «саботаж політики індустріалізації» позбавлено волі одеських інженерів Розенбаума, Шахрая та інших. Зокрема, інженер Розенбаум мав необережність висловитися в присутності таємного агента ОДПУ з критикою форсованих темпів індустріалізації. За його думкою, при тих матеріальних умовах у яких знаходиться країна висловлюватися про її індустріалізацію просто смішно. Якби країною керували люди науки, інтелігенція, то тоді, зрозуміло б, щось вийшло, а так зайдемо тільки до глухого куту з якого вийти так легко не вдасться [9].

Одеський інженер Шахрай отримав 4-річне покарання від «пролетарського правосуддя» за жорстку критику Шахтинської справи. Він наполягав, що «саме зараз радянська влада остаточно повинна переконатися, що їх спеціалісти повністю некомпетентні і що си-

ла тільки в нас, про що яскраво засвідчили події на Донбасі. Навіть за офіційними даними виробництво там впало на 25 відсотків, а насправді значно більше. З доповіді Молотова, виробництво вугілля на Донбасі до «чистки» та до так званої контрреволюції перевершувала річне завдання на 10 відсотків. Нічого не вийде доки в цехах буде знаходитися усіяка кавалерія та робкори, які зовсім нічого не розуміють у інженерній справі» [10].

Слід зазначити, що разом з заходами репресивного характеру на представників технічної інтелігенції, які на думку більшовиків були нелояльними до офіційної влади, протягом досліджуваного періоду проводився значний моральний тиск. Атмосфера істерії та загальної ненависті до інакодумства, що захлисне суспільство в наступному десятиріччі бере початок з процесів 1920-х років. Саме тоді розпочалось активне залучення засобів масової інформації та трудових колективів до засудження «ворогів народу». А громадяни УСРР, як і СРСР в цілому, з легкістю повірили, що порожні полки крамниць та жебрацька зарплата – наслідок не політики прискореної індустріалізації, а діяльність шкідників. Більш того, завдяки пропаганді, навіть саме слово «інженер» почало викликати підозрілість у масах, асимілюючись з поняттям «потенційний шпигун та зрадник». Це ставлення цілком свідомо поширювалось на всю технічну інтелігенцію.

Так, досліджуючи матеріали подані в часопису Миколаївського окружного виконавчого комітету та комітету КП(б)У «Красный Николаев» за 1928 рік, можна побачити, що безпосередньо в період процесу (18 травня – 6 липня 1928 року) на її шпальтах вийшло 7 тематичних статей. Впродовж другої половини 1928 року кількість різноформатних статей, повідомлень, листів громадських активістів, робітників та інтелігенції, фейлетонів стосовно «шкідників у вугільній та іншій промисловості, ворогів соціалістичної влади та індустріалізації» перевищила 50. Жодна з них не відрізнялась особливою оригінальністю, лейтмотивом їх слугували стандартні пропагандистські цитати того часу про «внутрішніх ворогів з числа інтелігенції, прислужників ненависного царського режиму», «посилення пильності на підприємствах», «гідної відпові-

ді перемігшого пролетаріату нікчемним помічникам світових експлуататорів» та інше.

Окрім цього, на підприємствах регіону проводились десятки трудових зборів (лише на Миколаївському заводі «Дормашина» за період червня-листопада 1928 року пройшло 5 загальних та 11 цехових зібрань) на яких в унісон з окресленою офіційною владою позицією засуджувались «шкідники та зрадники робочого класу», підтверджувались «незмінні плани впровадження в життя політики партії з індустріалізації країни» [11].

Так само як і представники інших верств інтелігенції, в першу чергу науково-педагогічної, інженерно-технічні працівники Півдня України обвинувачувались у стандартному для другої половини 1920-х років звинуваченні – підтримці правого ухилу в більшовицькій партії. На думку чекістів, подану в доповідній записці Одеського окружного КП(б)У від 12 квітня 1929 року: «Розглядаючи негативне відношення частини інтелігенції до питань індустріалізації країни та створенні соціалістичних умов ведення господарства на селі, зауважуємо, що хоча і більшість нічого прямо не каже про правий ухил у партії, але коріння ростуть з однієї точки. Тому логічно буде зробити висновок, що правий ухил повинен мати великий успіх та зустріти співчуття серед значних прошарків інтелігенції...» [12].

Звичайно, що за вказаними «передчуттями» ОДПУ щодо симпатій інтелігенції до партійної опозиції форсованій індустріалізації та колективізації чекісти перейшли до практичних та рішучих дій. Вже 3 травня 1929 року доповідалось, що за результатами розгляду в найкоротші терміни великої кількості матеріалів, яка знаходилась у розпорядженні ОДПУ, становище наведено у доповідній записці від 12 квітня повністю підтвердилось. Правоухильники з самого початку своєї діяльності знайшли широкий відгук та співчуття серед інтелігенції, при цьому багато інтелігентів вважають, що правоухильники сприйняли їх ідеї, а не навпаки. На думку чекістів, «відкриття» правого ухилу в партії викликало зацікавленість, яка продовжувала зростати по мірі приближення до партконференції, від якої очікують «рішучих подій». Щоб не допустити цього, ОДПУ посилює секретно-агентурну та репресивну роботу серед інтелігенції, зокрема її науково-технічної частини.

Але, необхідно зазначити, що міра покарання за ці «злочини» була достатньо м'якою у порівнянні з жорстокими вироками наступного десятиріччя. Здебільшого це постанова на особливий облік у ОДПУ, звільнення з роботи, або переведення на менш відповідальну ділянку праці, як виняток – 2–5-ти річні терміни заслання чи ув'язнення з подальшим урізанням у правах.

Так, 6 червня 1929 року звільнено з викладацької роботи та взято на особливий облік ОДПУ професора-інженера Алімова. Якому ставилося в провину розповсюдження чуток про те, що: «З прихильниками правого ухилу чинять дуже жорстко. Сталіним підписано наказ про арешт та заслання до Сибіру товаришів Фрумкіна, Догадова та інших лідерів правого крила партії більшовиків. Права течія охоплює не менш ніж 60–70 тисяч комуністів та становить значну загрозу єдності партії. Є підстави вважати, що правий ухил є основною течією партії та зможе вивести її з глухого куту....» [13].

За ідентичні висловлювання, оприлюдненні на підприємствах Одеси поставлено на спеціальний облік у квітні 1929 року – 43 інженерно-технічних працівника, травні – 56, червні – 65. Тобто, з кожним місяцем активної роботи ОДПУ тенденція боротьби з «потенційно небезпечним» прошарком населення лише зростала. При цьому, велика кількість інженерів взятих на облік наприкінці 1920-х років за «симпатію до правих ухильників» та «антипартійні висловлювання» буде засуджена до вищої міри покарання, або довготривалих строків у період Великого терору як «шкідники», «троцькісти», «саботажники», «шпигуни» та т.п. А основою для їх обвинувачувальних звинувачень, серед іншого, стануть матеріали їх спеціального обліку кінця 1920-х років, внаслідок чого, в кримінальних справах 1930-х вони вже фігуруватимуть як «багаторічні шкідники та вороги радянської влади».

Разом зі зростанням співчуття правому ухилу окресленим у підрозділі представникам інтелігенції ставилося в провину більш тяжкий «злочин» – негативне відношення до радянського керівництва та безпосередньо до Й. Сталіна, протиставлення його особи Л. Троцькому. Враховуючи факт, що в другій

половині 1920-х років в УСРР повністю сформувався авторитарний режим, базою якому слугувало комуністичне єдиновладдя в усіх сферах життя, легальні можливості для висловлювання альтернативної громадсько-політичної думки були відсутні. Тому, громадяни, що критично ставилися до існуючого режиму, як правило висловлювали свої думки здебільшого в приватних бесідах. Але, цього вистачало щоб потрапити «на олівець» ОДПУ, після чого розпочиналась «щільна опіка» об'єкта з боку органів.

Сучасний дослідник історії спецслужб Р. Подкур оприлюднює доповідну записку начальника Одеського ОДПУ, майбутнього керівника НКВС УРСР, І. Леплевського щодо роботи троцькістської опозиції у м. Одеса за другу половину 1928 року. В ній зазначено, що на підприємствах міста посилюється організаційна робота троцькістських осередків. Вербування нових об'єктів до даних груп першочергово відбувається з числа членів партії, комсомолу, технічної інтелігенції. Виступи опозиціонерів на робітничих зібраннях зводились до критики недоліків радянського життя, що пов'язувалось з невірним керівництвом партії. 8 вересня 1928 року троцькістська група Одеси надрукувала листівку проти репресивної кампанії щодо опозиції та закликом приєднатись до протесту членам партії та робітникам. Вказані обставини змусили ОДПУ перейти до арештів [14].

Так, 3 роки ув'язнення 26 вересня 1929 року отримав одеський інженер Кісер, який, за даними слідства, неодноразово серед знайомих та товаришів по службі висловлював думку, що Л. Троцького несправедливо обвинувачують за його статті в буржуазній пресі. По-перше ці статті спрямовані не проти СРСР та Комінтерну, а особисто проти Сталіна, по-друге Троцькому необхідно на щось існувати, а розмови про десятки тисяч доларів які йому надає світова буржуазія – це низькопробний наклеп. Насправді Троцький мешкає мало не в жебрацьких умовах, постійно піддається загрозі з боку білоемігрантів. Таке відношення до нього, на думку Кісера, гірше чорної невдячності, це знущання з боку дикого грузина [15].

5 років заслання до Середньої Азії отримав у жовтні 1929 року професор-інженер

Ніколаєнко за «антирадянську пропаганду». Слідчі ОДПУ виявили з його боку «антиурядову, антидержавну агітацію», яка полягала в висловлюваннях, що: «Історія надасть оцінку всьому. Історичні документи збережені, через що об'єктивна оцінка боротьби між Сталіним та Троцьким буде надана на основі наукових досліджень вчених-марксистів, а не голосливих тверджень поплічників Сталіна...». Подібні оцінки професор-інженер, виходячи з матеріалів ОДПУ, висловлював протягом 1928–1929 років [16].

Висновки. Таким чином, в другій половині 1920-х років разом зі згортанням і ліквідацією НЕПу, форсованим розвитком економіки, колективізацією селянських господарств, встановленням комуністичного єдиновладдя у суспільно-політичному житті значно посилювався тиск влади на технічну інтелігенцію. Суперечності, притаманні суспільно-економічному і політичному розвитку країни 1920-х років, значно загострилися наприкінці десятиріччя. Апофеозом сталінської концепції загострення класової боротьби в радянській країні з наближенням до соціалізму стала «Шахтинська справа» 1928 року. В її результаті різко впала дисципліна, нерідко робітники відмовлялися виконувати розпорядження інженерів, кваліфікуючи їх як шкідництво. Сотні інженерів були арештовані або звільнені. Після чого значна частина інженерно-технічної інтелігенції фактично виявилась в повній ізоляції, перебуваючи в атмосфері недовіри та під підозрою, яка в наступному десятилітті трансформується у вигляді мільйонів ув'язнених сталінських концтаборів.

СЛИПУЩЕНКО С.

ПОЛИТИКА БОЛЬШЕВИСТСКОЙ ВЛАСТИ ОТНОСИТЕЛЬНО ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ЮГА УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1920-х ГОДОВ

В представленной статье на основе широкой источниковой и историографической базы анализируются ключевые аспекты репрессивной политики советской власти против инженерно-технической интеллигенции Юга Украины во второй половине 1920-х годов.

Ключевые слова: советская власть, репрессии, интеллигенция, большевизм.

SLYPUCHENKO S.

POLICY ON BOLSHEVIK GOVERNMENT TECHNICAL OFFICERS SOUTH OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF 1920

The Genesis of the totalitarian system in the USSR – an inexhaustible theme for historical research, because for these millions of concrete people, our compatriots, which, obviously, would do much to social progress, spiritual and economic development. Except for scientific, socio-cultural, ethical purposes, to the forefront and practical importance of such research.

Key words: the Soviet power, repression, intellectuals, Bolshevism.

Список використаних джерел

1. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. — К.: Либідь, 1991. — 344 с.
2. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920–30-х років : соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. — К.: «Глобус», «Вік»; Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. — 176 с.
3. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-і роки ХХ ст. / М. М. Шитюк. — К.: Ін-т історії України НАН України; Миколаїв: Тетра, 2000. — С. 170–193.
4. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки) / Г. В. Касьянов. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 50.
5. Реабілітовані історією. Одеська область: [у 27 т.]. — Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010.— (Наук.-докум. серія книг «Реабілітовані історією» / [гол. ред.: П. Т. Тронько (голова) та ін.]). — Кн. 1 / [обл. ред.: Л. В. Ковальчук (голова) та ін.].— 2010. — С. 41–42.
6. Реабілітовані історією. Одеська область : [у 27 т.].— Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010.— (Наук.-докум. серія книг «Реабілітовані історією» / [гол. ред.: П. Т. Тронько (голова) та ін.]).— Кн. 1 / [обл. ред.: Л. В. Ковальчук (голова) та ін.].— 2010.— С. 42.
7. Гнітько С. «Кадри вирішують все...» До 70-річчя судових процесів над технічною інтелігенцією / С. Гнітько // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2 (6/7). — С. 85.
8. Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.). — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2212. — Арк. 4–6.
9. Держархів Одеської обл. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2212. — Арк. 7–9.
10. Держархів Одеської обл. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2212. — Арк. 14.
11. Держархів Миколаївської обл. — Ф. 5859. — Оп. 2. — Т. 7. — Спр. 5705. — Арк. 374–375.
12. Держархів Одеської обл. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2204. — Арк. 52–54.
13. Держархів Одеської обл. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2204. — Арк. 57.
14. Подкур Р. Ю. За повідомленням радянських спецслужб / Р. Ю. Подкур. — К.: Рідний край, 2000. — С. 197–198.
15. Держархів Одеської обл. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2204. — Арк. 173–175.
16. Держархів Одеської обл. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 2204. — Арк. 176–177.

Стаття надійшла до редколегії 29.06.2014